

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.971.99

Л. А. Остафійчук

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

В. С. Олексюк

магістр кафедри правосуддя
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ГЕНЕЗИС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОРЯДКУ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

Статтю присвячено генезису забезпечення порядку для проведення судового засідання. Досліджено поступальний розвиток цього явища від біблійних джерел до процесуальних кодексів сучасної України. З'ясовано, що забезпечення порядку для проведення судового засідання складається з внутрішньої та зовнішньої частин. Доведено, що форма поведінки учасників і присутніх у судовому засіданні осіб належить до загальних умов судового розгляду, що спрямовані на утвердження незалежності судової влади.

Ключові слова: суд, суддя, судове засідання, порядок у судовому засіданні, забезпечення порядку в судовому засіданні.

Постановка проблеми. Досліджуючи будь-які явища, процеси, об'єкти тощо, потрібно звертати увагу на їх виникнення, становлення й розвиток, завдяки чому можна збагнути уявлення людства про них у певний період часу, з'ясувати їх зміст, установити їхні ознаки. Узагальнений аналіз давніх джерел права різних історичних періодів дозволяє стверджувати, що суд – це цілий механізм, який складається із суддів, допоміжних учасників судового процесу й органів або осіб, які забезпечують процес і порядок у його проведенні.

Для розуміння проблем забезпечення порядку для проведення судового засідання на теренах сучасної України потрібно враховувати, що впродовж століть Україна відчувала на собі вплив інших держав Європи, що не могло не відбитися на ментальності її жителів та на їхній правосвідомості. Це дозволяє краще зрозуміти суть пов'язаних із цим процесів від сивої давнини до сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти дотримання порядку в судовому засіданні були предметом дослідження науковців, зокрема в контексті забезпечення безпеки

суддів і учасників судового процесу (В. Гречишнікова, М. Шкіль та ін.), процесуальної відповідальності (М. Гальперін, І. Лукіна, В. Меліхов, М. Юнусов та ін.), а також ужиття заходів процесуального примусу до порушників порядку судового засідання відповідно до галузей процесуального законодавства (Р. Еннан, О. Захарова, О. Кузьменко, Є. Харитонов та ін.). Однак детального дослідження виникнення, становлення й розвитку окресленої проблематики наразі немає.

Метою статті є дослідження генезису забезпечення порядку для проведення судових засідань.

Виклад основного матеріалу. Періоди розвитку положень, що стосувалися права й процесу, виділяються науковцями по-різному. Так, О. Гетманцев умовно виділяє шість періодів розвитку українського цивільного процесуального законодавства: I – кінець IX – початок XIV ст. (зародження за часів Київської Русі); II – кінець XIV – перша половина XVII ст.; III – друга половина XVII – перша половина XX ст.; IV – 1917–1991 рр.; V – із часу проголошення незалежності України й донині [4, с. 83–86].

Проте в суспільстві будь-яке явище не може виникнути, якщо воно не підготовлене попереднім розвитком інших явищ. Зазначене твердження цілком природно можна застосувати й до формування інституту порядку для проведення судових засідань. У цьому контексті варто погодитися з позицією І. Шмаріна щодо принципового значення будь-якого історичного дослідження явища, зважаючи на те, що практика судової діяльності має більш як п'ятитисячолітню історію [33, с. 33–34].

Свого часу Ф. Тарановський зауважував, що Середньовіччя мало три джерела істини, на основі яких формувалися різні напрями світогляду епохи, – релігію, філософію й право. Такими джерелами було Святе Письмо, Арістотель і римське право Юстиніанового зводу законів [30, с. 16].

Першу згадку на сторінках Біблії імені судді (судді Ізраїля) можна датувати 1050–1020 рр. до Різдва Христового. Найдавнішим джерелом є Книга Суддів, час її походження належить до більш раннього періоду, оскільки епоха суддів почалася приблизно з XIII ст. до н. е. Уже тоді влада повинна була спиратися на закон Мойсея, що був наданий ізраїльському народу в пустелі Сінай, але призначався не тільки йому, але й усьому світові. Історія біблійного земного суду починається з п. п. 13–21 гл. 2 книги «Вихід», коли молодий Мойсей намагався з власної ініціативи розсудити спір двох людей і почув від одного з них запитання: «Хто поставив тебе керівником і суддею над нами?» Яким чином він керував ними та ким був для них? Відповідь є у гл. 18 книги «Вихід» Старого Заповіту:

«13. На другий день сів Мойсей судити людей, що стояли навкруги нього зранку до вечора.

14. Побачив тесть Мойсея все, що він чинив із людьми, та й каже: «Що це ти таке виробляеш із людьми? Для чого сидиш сам, а всі люди стоять коло тебе з ранку до вечора?»

15. І каже Мойсей тестеві своєму: «Люди приходять до мене просити суду́ в Бога;

16. Коли зайде в них якийсь спір, приходять до мене, і я розсуджую між сторонами й з'ясовую їм установи й закони Божі» [2, с. 20–21].

Таким чином, у Старому Заповіті містяться деякі положення про керівну роль суду, його незалежність, а також про норму, яка наразі існує в усіх процесуальних кодексах різних країн про те, що особи, які беруть участь у справі, дають пояснення, показання, відповідають на запитання та ставлять запитання стоячи й лише

після надання їм слова головуючим у судовому засіданні. А обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання, сформульовані з урахуванням традицій, які склалися в судовій діяльності для утвердження авторитету суду.

Перший письмовий звід римського права (451–450 рр. до н. е.) – знаменитий Закон XII таблиць – містив нормативні приписи про відповідальність за неявку до суду, які можна віднести до приписів про дотримання порядку судочинства в цілому. У Таблиці I Законів XII таблиць зазначено: «1. Якщо викликають (кого-небудь) на судовоговірння, нехай (викликаний) іде, якщо (він) не йде, нехай (той, хто викликав) підтвердить (свій виклик) при свідках, а потім веде його примусово. 2. Якщо (викликаний) вигадує причини (для неявки) або намагається сховатися, нехай (той, хто його викликав) накладе на нього руку» [12]. Порівнюючи цю норму права із сучасними процесуальними законами, прослідковується аналогія приписів щодо здійснення приводу осіб, які ухиляються від явки до суду.

У IV – VI ст. у Візантії спостерігався високий рівень розвитку правової думки, у середині VI ст. н. е. під керівництвом видатного юриста Трібоніана було здійснено всеосяжну систематизацію римського права, підсумком якої став Звід законів Юстиніана (*Corpus juris civilis*). Ця кодифікація аж до XI ст. залишалася не тільки найважливішим джерелом права Візантії, але й фундаментом, на якому сформувалася її правова система [7, с. 61].

У книзі другій (Титул III) Дигестів Юстиніана було передбачено покарання для того, хто не підкорився особі, яка чинить суд: якщо повірений (або опікун, або піклувальник) не підкорився суду, то він сам піддається покаранню [6].

Одним із найдавніших збірників записів звичаєвого права германців була «Салічна правда», створена у 507–511 рр. Основний зміст документа – норми, присвячені судовому процесу, які визначають штрафи за різні правопорушення. Цікавим є той факт, що за порушення порядку в судових засіданнях сторонами чи свідком у «Салічній правді» ми не знаходимо жодних заходів впливу чи покарань, у той час як у розділі LVII передбачено штрафні санкції щодо рахінбургерів (суддів) за незастосування в судовому засіданні закону, який необхідно застосувати («Салічної правди») [22].

У німецькому середньовічному збірнику правових норм (Саксонському зерцалі, 1220–1235 рр.) положення ст. 69 Саксонського зер-

цала встановлювали певні правила судочинства: там, де суд іде за указом (банном) короля, судді повинні були мати на плечах мантиї, бути без зброї, рішення повинні були приймати сидячи [21].

Таким чином, ще за часів раннього Середньовіччя правові джерела з питань порядку проведення судового засідання вирізнялися точністю й конкретністю щодо форми судового засідання, узагалі характерними для німецької правової спадщини.

Князювання Володимира Великого (980–1015 рр.) стало початком нового етапу в історії Київської Русі, етапу піднесення та розквіту. Реформаційний доробок великого князя містить і запровадження нового зведення законів усного звичаєвого права, названого літописцем «Уставом земленим», який надалі ліг в основу першого на Русі писаного зібрання юридичних норм – «Правди Ярослава» (1016 р.) [3, с. 51].

З іменем князя Ярослава пов'язане створення першого писаного зведення законів Київської Русі – «Руської правди» [3, с. 54], що дійшла до нашого часу в 106 списках, які прийнято поділяти на три редакції – Коротку, Розширену та Скорочену [3, с. 82], або Коротку, Просторову та Широку Правду [23, с. 63]. Щоправда, їх положеннями не було чітко визначено правову регламентацію здійснення правосуддя. Безпосередні судові функції княжої юрисдикції виконували так звані огнищани – вищі службовці, які здійснювали судочинство від імені княжої влади на рівні вільних мужів [23, с. 63], а також тиуни – княжі службовці, які входили до апарату намісника й виконували частину судових функцій на місцях.

З аналізу ст. 19 Короткої Правди випливає, що кримінально-правовій охороні у зв'язку зі здійсненням судочинства підлягали саме судді – огнищани, її дія не поширювалася на звичайних людей, про що свідчить пряма вказівка. Положеннями пунктів 21 і 22 Руської Правди було встановлено покарання за посягання на життя й здоров'я, власність огнищанина й тиуна у зв'язку з їхнім особливим правовим і соціальним статусом представників судової влади [20].

У положеннях Руської Правди серед учасників цивільного процесу того часу ми не знаходимо судових розпорядників або секретарів судового засідання, без яких важко уявити сучасний судовий процес. Але стверджувати, що їх за часів Київській Русі не було, не варто,

оскільки існували їх прототипи. Однак, беручи до уваги усність судового процесу, їхні функції та повноваження були дуже обмеженими. Вони, наприклад, могли за наказом князя підтримувати порядок на чи слідували за виконанням деяких судових рішень. Тобто це були швидше сучасні виконавці судових рішень, а не судові розпорядники чи секретарі судового засідання.

Це слідує і з положення 24 пам'ятки XIII – XIV ст. під назвою «Митрополитське правосуддя», де зазначено: «Хто від пристава втече, але не засуджений – пристав у тому не винний, а якщо засуджений – пристав винний». Ця пам'ятка, на думку науковців, які її досліджували, не стосується церковних судів, а тим більше – митрополитів, але є оригінальним твором якогось не дуже освіченого монаха. Серед джерел «Митрополитського правосуддя» були церковний статут Ярослава й Руська правда Просторової редакції, а також деякі інші джерела [16, с. 127].

Чималої уваги питанням захисту суддів від посягань на їх незалежність, честь і гідність було приділено в Литовських статутах, які діяли в Україні як частині Великого Князівства Литовського в XVI ст. У той час в Україні також діяло звичаєве право (на території, підконтрольній Запорізькій Січі), магдебурзьке право та правові норми Речі Посполитої, а також законодавство Росії.

Литовські статuti встановлювали sudoустрий Великого Князівства Литовського та передбачали усність, відкритість і змагальність судового процесу, а також участь народу у здійсненні правосуддя.

У розділі шостому «Про суддів» Статуту Великого Князівства Литовського 1529 р. містяться норми про відповідальність за порушення порядку під час проведення судового засідання, зокрема:

«17. Якщо б хто штовхнув або вдарив іншого

Якщо б хто в суді схопив рукою іншого, штовхнув, смикнув або вдарив, але не поранив, і тим зчинив у суді безлад, той повинен заплатити штраф дванадцять рублів грошей, а тому за безчестя – залежно від стану іншого. Якщо б хто перед судом оголив би шаблю чи меч, то, хоча б нікого й не поранив, йому відрубують руку. А якби поранив кого-небудь перед судом, той підлягає страті» [26]. Також заборонялося сторонам виїжджати із суду самовільно, без дозволу (п. 10), заборонялися взаємні образи чи рукоприкладство сторін і судді (п. 18). Тобто

за недотримання порядку в суді відповідальність несли не лише сторони, але й суддя, який допустив таке порушення зі свого боку.

У Литовських статутах 1566 та 1588 рр. згадуються прообрази сучасних судових розпорядників, яких тоді називали «врядами». Ці особи були своєрідними асистентами суддів того часу. До врядів належали діцькі, вижі, дільчі, єдначі, а пізніше й возні. Найбільш подібним до сучасного судового розпорядника за своїми повноваженнями був возний. До його обов'язків належало розносити позови, викликати в суд, установлювати «рок» – строк судового розгляду, брати присягу зі сторін і свідків і заносити в судові книги всі обставини справи [29, с. 21].

У II Литовському Статуті 1566 р. у розділі 4 «Про суддів і про суди» особливу увагу було приділено охороні порядку під час судового розгляду та санкціям за його порушення. Відповідно до артикула 3 «урядам повітовим, зокрема судді й підсудку, належить в установлені судові терміни судити й вирішувати справи всіх станів однаково й однотипно, коли хто-небудь не з'явиться на судові засідання, то ми даємо повну силу цьому уряду процесуальним порядком виносити постанову й здійснювати виконання проти кожного, хто на судовому засіданні буде визнаний винуватим, аж до застосування останнього ступеня права. Коли відповідач, ставши перед врядом у суді, вислухавши позови, не бажає відповідати по суті справи, не дочекався кінця судового засідання, пішов геть із суду, не бажаючи бути послухним праву, тоді уряд уповноважений із такого порушника не тільки здійснити стягнення за неявку, а відразу вирішити справу по суті позови за наявності достатніх доказів і винести постанову. Те ж саме стосується сторони, що позивається. У разі виявлення неповаги до уряду, залишення судового засідання особа втрачає свою справу. Декрети й усі постанови суддів з підсудком повинні здійснювати в письмовій формі» [28].

У розділі четвертому «Про суддів і про суди» Статуту Великого Князівства Литовського 1588 р. містяться норми про безпеку судді, підсудка й писаря земських, а також вряду городського, суду подкоморського й комісарського. Артикул 11 передбачав відповідальність у вигляді штрафу та відшкодування завданої шкоди за непослух возному, який при справах, вряду, йому належному, а також стороні, яка при нім [27].

Вищевикладене свідчить про те, що судовий процес ускладнювався, що вимагало від

законодавця вдосконалення законодавства шляхом його подальшої кодифікації та залучення до участі в судовому процесі нових учасників – осіб, які стежитимуть за порядком судового засідання. Це призвело до появи таких учасників судового процесу, як возні, які за своїми функціями були подібні до сучасних судових розпорядників.

Наступний етап розвитку судового процесу України охоплює XVII – XX ст. – період, коли українські землі були поділені між Московською (Російською) державою (імперією) й Австрією (Австро-Угорщиною) і перебували під впливом законодавства цих держав.

У положеннях Російського Соборного Уложення 1649 р. (Царя Олексія Михайловича Романова) містилися норми про відповідальність за порядок у суді та судовому засіданні. У статті 105 глави 10 «Про суд» установлювалася відповідальність за такі дії: «А кого судья велят поставити к суду, и истцу и ответчику, став пред судьями, искати и отвечать вежливо и смирно и не шумко, и перед судьями никаких невежливых слов не говорить и меж себя не бранитися. А будет кто перед судьями истец или ответчик меж себя побранятся, и кто кого из них обесчестит непригожим словом, и того, кто перед судьями кого обесчестит словом, за судейское бесчестие посадити в тюрьму на неделю. А кого он словом обесчестит, и тому велеть на нем доправити бесчестие по указу» [24, с. 110–111]. Також цією статтею передбачалася відповідальність і за бійку між сторонами в суді. При цьому на винуватих покладалася подвійна відповідальність: за неправомірні дії проти іншої особи та за порушення порядку в суді.

Таким чином, норми Соборного Уложення передбачали більш ніж вагомий захід покарання за порушення порядку проведення судового засідання.

Наступним актом, в якому знаходимо норми щодо відповідальності за порушення порядку проведення судового засідання, вважається Артикул військовий 1715 р., тобто часів Петра I. В Артикулі 34 глави 3 «О команде, предпочтении и почитании вышних и нижних офицеров, и о послушании рядовых» указано, що ніхто не сміє суддів та інших осіб, які виконують покладені на них функції відправлення правосуддя та виконання покарання, лаяти або іншими способами протидіяти виконанню покладених на них обов'язків. За вчинення таких дій передбачалося покарання у вигляді обов'язку попросити виба-

чення, тюремного ув'язнення або смертної кари. В Артикулі 36 глави 4 «О самовольном обнажении шпаги, о тревоге и карауле» передбачено також відповідальність за порушення порядку в суді: якщо хто-небудь під час суду оголить шпагу й намагатиметься вдарити кого-небудь, навіть якщо при цьому не буде спричинено нікому шкоди, винуватий має бути розстріляний [1].

Під натиском, з одного боку, литовсько-польських феодалів, які поширювали на українське порубіжжя кріпацтво, а з іншого – у результаті агресії Кримського ханства, українське суспільство опинилося під загрозою знищення. У кінці XV – XVI ст., унаслідок різкої зміни суспільно-політичного клімату на українських землях, відбулася поява як запорозького, так і українського козацтва в цілому.

Найвищим військовим, адміністративним і судовим органом Січі була загальна військова рада, право участі в якій мали без винятку всі козаки. Військовий суддя був другою особою після кошового отамана й часом заміняв його під іменем «наказного кошового отамана». На військовій раді його обирали як охоронця тих споконвічних звичаїв і порядків, на яких базувався весь лад козацького життя. Універсальним джерелом права на Січі було козацьке звичаєве право, яке регламентувало процедуру виборів козацької старшини, судочинство, правила воєнних дій, порядок землекористування, порядок укладання окремих видів договорів, види злочинів і систему покарань.

На Січі склалася й розвинулася своєрідна система кримінального права. Злочинними визнавалися діяння, що посягали на військово-політичні, економічні, соціальні й моральні основи січової громади, завдавали шкоди життю, здоров'ю, честі й гідності особи. Сучасні дослідники серед об'єктів посягання виокремили такий вид злочинів, як злочини «проти порядку управління й суду» (непоко́ра органам військово-адміністративної влади, підроблення документів, кривоприсяга й кривосвідчення в суді) [13, с. 230–231].

Значну кількість норм щодо суду та судового процесу Гетьманщини містив перший кодекс українського права – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., який було складено на основі литовських і німецьких джерел: Литовського статуту, Саксонського зерцала та Хельмінського права [17, с. 36–37].

Питанням судочинства в цьому кодексі було присвячено окрему частину – артикул 5 «О безопастве судей и другихъ судовихъ чиновни-

ковъ во время суда» глави 7 «О судахъ, судіяхъ и другихъ персонахъ къ суду надлежащихъ, и о содержаніи правнаго порядка въ дѣлахъ судебныхныхъ», який включає два пункти: «1. Кто би дерзнулъ в судебную избу съ огненнымъ оружіемъ вніти и кого изъ судовихъ персонъ словесно обезчестить. 2. Которий би продержатель судію или кого другого отъ членовъ судовихъ въ судебной избѣ ругалъ, ударилъ, ранилъ или въ смерть убилъ» [18, с. 91–92]. Кримінально караними вважалася як присутність у залі суду зі зброєю в руках, хоча б і без висловлювання певних погроз, так і більш конкретні дії щодо фізичного та психічного насильства щодо судді й інших судових працівників. Таким чином, суд захищався від втручання у його діяльність безпосередньо під час судового процесу, однак не мав відповідного захисту поза ним.

На початку XIX ст. створюється ще одна кодифікаційна комісія на чолі з графом П. Завадським, яка провела дві експедиції судами Лівобережжя та Правобережжя. Підсумком стали «Собрание малороссийскихъ правъ» (1807 р.) Ф. Давидовича та «Свод местныхъ законовъ западныхъ губерний» (1837 р.) А. Повстанського. «Собрание малороссийскихъ правъ» (1807 р.) Ф. Давидовича містило низку положень про відповідальність у вигляді штрафу за образу честі лавника. Лавник – це член магістрату, присяжний засідатель у міському суді (лаві) у містах з елементами маґдебурзького самоуправління. Слід зазначити, що Ф. Давидович також сформував «Собрание малороссийскихъ правъ» на основі литовських і німецьких джерел: Литовського статуту, Саксонського зерцала та Хельмінського права, з якого безпосередньо й було взяте положення § 166 розділу «Выписка изъ правъ въ Малороссіи употребляемыхъ, учиненная по руководству на статью: о непозволенныхъ дѣяніяхъ, и о проистекающихъ изъ того правахъ и обязанностяхъ»:

«§ 166. Не долженъ въ судѣ одинъ другому препятствоватьъ крикомъ, сюда и туда бѣгая, неучтиво поступать и злословить, портя тѣмъ дѣло его и не давая ему управы; а если кто по злобѣ инако сдѣлаеть, и въ томъ свидѣтельствомъ судьи и двухъ лавниковъ будетъ уличень, тогда обиженному за обиду наградить, а судьи штрафъ заплатитъ долженъ» [25, с. 149].

Хоча «Собрание малороссийскихъ правъ», як і «Права, за якими судиться малоросійський народ», не було визнано царським урядом, проте їх норми використовувалися в судовій практиці.

Систематизація російського законодавства, проведена за Миколи I, завершилася набуттям чинності Устроєм судових установлень, Статутом кримінального судочинства, Статутом цивільного судочинства та Статутом про покарання, що призначаються мировими суддями.

Глава друга «Про образу і явну неповагу до «присутніх» місць та чиновникам при відправленні посади» розділу четвертого «Про злочини й проступки проти порядку управління» «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 р. передбачала відповідальність за порушення порядку під час проведення судових засідань. Стаття 309 установлювала відповідальність за образу непристойними словами або діями, учиненими в «присутственном месте», і передбачала покарання або ув'язнення від трьох до шести місяців, або арешт від семи днів до трьох тижнів. Якщо зухвалість дійде до такого ступеня, що особа дозволить собі лягтися безпосередньо в «присутственном месте» або в присутності його членів, або посміє підняти на них або одного з них руку, то вона (залежно від пом'якшувальних або обтяжуючих її вину обставин) підлягала або виселенню до Сибіру, або позбавленню всіх прав стану, або тілесному покаранню батогами і висилці в Томську або Тобольську губернію, або покаранню різками й виправним роботам від одного до двох років у виправній арештантській роті цивільного відомства. Однак цією статтею було передбачене менш суворе покарання, якщо особа вчиняла такі дії без умислу в стані алкогольного сп'яніння. Статті 314 і 315 містили норми щодо відповідальності за образу інших учасників судового процесу [31].

Питанням забезпечення громадського порядку під час проведення засідань суду було приділено значну увагу в документах судової реформи 1864 р. у Російській Імперії. Ці питання були вирішені передусім у такому судоустрійному акті, як Урядження судових установ від 20.11.1864 р. [19, с. 158]. Відповідно до п. 154 цього документа всі присутні на судовому засіданні були зобов'язані зберігати порядок і тишу, беззаперечно виконувати всі розпорядження головуючого; якщо правила, описані в п. 154, порушує стороння особа, головуючий може видалити її із зали судового засідання або розпорядитися взяти її під варту на строк до 24 годин; якщо головуючий був не в змозі визначити винних у безладі в судовому засіданні, то згідно з п. 156 він мав право видалити всіх сторон-

ніх осіб із зали судового засідання; якщо такі дії вчиняли сторони та їх представники під час доповіді у справі, то відповідно до п. 157 головуючий мав право попередити винного чи оголосити догану, а в разі повторного вчинення безладу – видалити із зали судового засідання чи із суду взагалі. Також п. 159 було передбачено право головуючого для забезпечення порядку в судовому засіданні й для забезпечення свободи та безпеки суду вимагати сприяння місцевої поліції, а в крайньому разі – і найближчої військової команди [19, с. 153].

Як видно, ще за часів самодержавства доводилося вживати заходи примусу для підтримання авторитету судової влади під час розгляду судових справ.

У Статуті про покарання, що призначаються мировими суддями [19, с. 260-393], фігурувала низка правопорушень, які зараз вважалися б посяганням на порушення порядку проведення судових засідань, зокрема образа поліцейських та інших охоронців, службовців, судових і урядових місць (ст. 31), порушення порядку в публічних зборах (ст. 39), поява в публічному місці п'яним до безпам'ятства чи в огидному від сп'яніння вигляді (ст. 32), образа честі (ст. 130–138) та ін. Проте в Положенні ані прямо, ані опосередковано немає вказівок на те, що його норми можуть бути застосовані до професійних суддів або інших осіб, які здійснюють судочинство.

Суттєві зміни, і не в кращий бік, поступово відбулися в Росії й інших державах, що виникли на території Російської Імперії як результат революційних подій 1917 р. Одними з найголовніших і перших правових актів радянської судової системи стали Декрет № 1 і Декрет № 2 про суд. Декрет № 1 проголосив скасування всіх наявних у Росії до його прийняття судових установ, а Декретом № 2 були створені окружні народні суди як суди першої інстанції для цивільних і кримінальних справ, що не були віднесені до підвідомчості місцевих судів за Декретом № 1 [5].

Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. – перший кодифікований акт, що систематизував норми радянського кримінального права, який затверджено 23.07.1922 р. і введено в дію з 15.09.1922 р. Із метою встановлення єдиного кримінального законодавства й каральної політики всіх радянських республік в основу Кримінального кодексу УСРР 1922 р. було покладено Кримінальний кодекс РРФСР 1922 р. [14]. Цей Кодекс, як і КК УСРР 1927 р. (доопрацьований КК 1922 р. з урахуванням положень КК РСФРР

1926 р.), в особливій частині передбачав кримінальну відповідальність лише за публічну образу окремих представників влади під час виконання ними своїх службових обов'язків, що було пов'язано з тим, що суд не розглядався як специфічний орган держави, а судова влада як окрема форма державного регулювання правовідносин не виділялася [14].

У цілому процеси у сфері судочинства, які розпочалися після перемоги більшовицької революції 1917 р., мали виразно деструктивний характер і врешті-решт перетворили суд на щось абсолютно протилежне самому поняттю «правосуддя».

Після того, як у середині 50-х рр. розпочалася ліквідація наслідків культу особи Й. Сталіна, судова система країни поступово демократизувалася: оновлювалося кримінальне й кримінально-процесуальне законодавство, усі суди утворювалися на засадах виборності. У цей час прояви громадського спротиву у відносинах із суддями були нечастими, тим більше, що суд міг підібрати для покарання винуватця іншу норму (ст. ст. 187-3—189-1 КК УРСР 1960 р.).

Проте ст. ст. 271, 272 КПК УРСР 1960 р. містили положення щодо розпорядку судового засідання та недопустимості порушення порядку судового засідання (редакція яких збереглася до прийняття у 2012 р. нового КПК України). Підтримання порядку під час судового засідання покладалося на головуючого. Усі учасники судового розгляду, а також усі присутні в залі судового засідання повинні були беззаперечно виконувати розпорядження головуючого про додержання порядку в судовому засіданні. Якщо підсудний порушував порядок засідання або не підкорявся розпорядженням головуючого, були передбачені заходи впливу від попередження аж до видалення із зали судового засідання. Щодо прокурора, громадського обвинувача, захисника чи громадського захисника за аналогічні порушення додатково передбачалося повідомлення про це вищестояючого прокурора, Міністерство юстиції України, кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури. За ці ж порушення, учинені свідком, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем та іншими громадянами передбачалася відповідальність за ч. 1 ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення [15].

Подібні норми містилися й у ст. 163 («Обов'язки присутніх у залі судового засідання»), а також у ст. 164 («Заходи щодо порушних

порядку в судовому засіданні») Цивільного процесуального кодексу України 1963 р. [32].

Закон УРСР «Про судоустрій України» від 05.06.1981 р. № 2022-X [11] не містив положень щодо служб організаційного забезпечення роботи й охорони суду, зокрема й служби судових розпорядників; це було пов'язано з тим, що організаційне забезпечення діяльності судів на той час покладалося на Міністерство юстиції України та його територіальні органи.

Удосконалення законодавства із цих питань відбулося вже після здобуття Україною незалежності. Законом України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. № 3018-III [9] було передбачено дію в кожному суді служби судових розпорядників (ст. 132), і ці норми збереглися в усіх наступних законах України, що стосувалися судоустрою та статусу суддів.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI [10] було внесено низку змін і доповнень до процесуальних законів щодо дотримання порядку в судовому засіданні та притягнення за його порушення до відповідальності, встановленої законом (ст. 134 КАС України, ст. 162 ЦПК України, ст. 74 ГПК України, ст. 330 КПК України). Крім цього, до процесуальних законів включено положення щодо участі в судовому засіданні судового розпорядника та щодо його повноважень із дотримання порядку в судовому засіданні (ст. 64 КАС України, ст. 49 ЦПК України, ст. 74 КПК України).

Висновки і пропозиції. Генезис забезпечення порядку для проведення судового засідання вирізняється поступальним розвитком, який свідчить про формування й удосконалення правил поведінки в судовому засіданні й покладення обов'язку щодо слідування за їх дотриманням на Службу судових розпорядників, що наразі відображено у відповідних нормах чинного законодавства України.

Порядок проведення судового засідання складається з внутрішньої та зовнішньої частин. Відповідно до загальних умов судового розгляду головуючий керує судовим засіданням, уживає заходи, передбачені процесуальним законом, які спрямовані на забезпечення змагальності й рівноправності сторін. Для досягнення цієї мети на головуючого й на судових розпорядників покладаються функції забезпечення порядку в судовому засіданні. Тому до внутрішньої частини забезпечення порядку слід відносити дії головуючого судді, суду в складі колегії суд-

дів, судового розпорядника, а також секретаря судового засідання (якщо немає судового розпорядника).

До зовнішньої частини забезпечення порядку проведення судового засідання слід віднести службу охорони суду в цілому, адже відповідно до ст. 160 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, органів і установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів і членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення безпеки учасників судового процесу здійснює Служба судової охорони [8].

До загальних умов судового розгляду належить форма поведінки учасників і присутніх у судовому засіданні осіб, що забезпечує належний порядок під час розгляду справ. Це дозволяє стверджувати, що процесуальним законодавством установлений певний ритуал поведінки в суді, який спрямований не лише на виховання поваги до суду, але й на забезпечення умов для розгляду справ, належного впливу судового розгляду на громадян, утвердження незалежності судової влади.

Список використаної літератури:

1. Артикал воїнський 1715 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/articul.htm>.
2. Баренбойм П. 3000 лет доктрины разделения властей. Суд Сьютера / П. Баренбойм. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 288 с.
3. Бойко О. Історія України : [навч. посіб.] / О. Бойко. – К. : Академвидав, 2008. – 688 с.
4. Гетманцев О. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації / О. Гетманцев // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 644. – 2013. – С. 82–87.
5. Декрет о суде № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/890913>.
6. Дигести Юстиніана [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/digest/02.php.
7. Загальна характеристика і джерела права Візантії в IV–VII ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zen.in.ua/seredn%D1%96-v%D1%96ka/v%D1%96zant%D1%96ya/zagalna-xarakteristika-%D1%96-v-izantii-v-iv-dzherela-prava -vii-st>.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
9. Про судоустрій України : Закон України від 07.02.2002 р. №3018-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3018-14/ed20100707>.
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.
11. Про судоустрій України : Закон УРСР від 05.06.1981 р. № 2022-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2022-10/ed20080522>.
12. Закони XII таблиць [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua/#q=%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%0%D0%B8+%D0%A5%D0%86%D0%86+%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8C>.
13. Іванов В. Історія держави і права України : [підручник] / В. Іванов. – К. : КУП НАНУ, 2013. – 892 с.
14. Кримінальний кодекс УРСР (1922 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України ; за ред. В. Гончаренка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.biz.ua/content/014/0194.htm>.
15. Кримінальний процесуальний кодекс УРСР 1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1003-05/ed19601228/parao176#o176>.
16. Митрополичье правосудие [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/.htm Etext/RP/mp #8>.
17. Мѣстное гражданское право губерній прибалтійскихъ и привислянскихъ. Пособие къ лекціямъ (2-ое издание). М. – Типографія Імператорскаго Московскаго Университета. – 1910. – 152 с.
18. Права, по котрымъ судится малороссійскій народ / под ред. проф. А. Кистяковскаго. – Кієвь : Университет. типогр. (І.І. Заводзкаго), 1879 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://books.e-heritage.ru/book/10079650>.
19. Российское законодательство X – XX веков. : в 9 т. – Т. 8. – М. : Юрид. лит., 1991. – 496 с.
20. Руська правда (тексти на основі 7 списків та 5 редакцій) / під ред. проф. С. Юшкова. – К. : Вид-во НАН України, 1935. – 781 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/yushkov/yu03.htm>.
21. Саксонське зерцало [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XIII/Sachsenspiegel/frameset3.htm>.

22. Салическая правда [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://royallib.com/book/.../salicheskaya_prawda.html.
23. Сергеевич В. Древности русского права : в 3 т. – Т.1 / В. Сергеевич. – М. : Гос. публич. ист. библиотека России, 2007. – 618 с.
24. Соборное уложение 1649 г. – М. – Изд-во Моск. ун-та, 1961 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/1649/10.htm>.
25. Собрание малороссийских прав 1807 г. // АН Украины, Ин-т государства и права и др.; / Сост. : К. Вислобоков и др. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 368.
26. Статут Великого Князства Литовського 1529 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vostlit.narod.ru/Texts/Dokumenty/Litva/XVI/1520-40/Statut1529/text6.htm>.
27. Статут Великого Князства Литовського 1588 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://starbel.narod.ru/statut1588_4.htm.
28. Статут Вялікага князства Літовскага 1566 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : litopys.org.ua/statut2/st1566.htm.
29. Статути Великого князства Литовського: у 3 томах. – Т. III: Статут Великого князства Литовського 1588 р. : у 2 кн. – Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юридична література, 2004. – 568 с.
30. Тарановский Ф. Учебник энциклопедии права / Ф. Тарановский. – Юрьев, 1917. – 191 с.
31. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных (1845 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.history.ru/content/view/1114/87>.
32. Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1963 р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1502-06/ed19960311>.
33. Шмарін І. Генеза кримінальної відповідальності за неповагу до суду на українських землях у XIV – XVI ст. / І. Шмарін // Держава та регіони. Серія: Право, 2013 р. – № 2 (40). – С. 33–37.

Остафийчук Л. А., Олексюк В. С. Генезис обеспечения порядка для проведения судебного заседания

Статья посвящена генезису обеспечения порядка для проведения судебного заседания. Исследовано поступательное развитие этого явления от библейских источников до процессуальных кодексов современной Украины. Установлено, что обеспечение порядка для проведения судебного заседания состоит из внутренней и внешней частей. Доказано, что форма поведения участников и присутствующих в судебном заседании лиц относится к общим условиям судебного разбирательства, направленным на утверждение независимости судебной власти.

Ключевые слова: суд, судья, судебное заседание, порядок в судебном заседании, обеспечение порядка в судебном заседании.

Ostafiichuk L. A., Oleksjuk V. S. Genesis of support for court session

The article is dedicated to the genesis of ensure order for the court session. Investigated the progressive development of the phenomenon from biblical sources to the current procedural codes of Ukraine. It was found that ensure order for the court session consisting of internal and external parts. It is proved that the behavior form of participants and those present in the court session persons refers to the general conditions of the trial aimed at strengthening independent judiciary.

Key words: court, judge, court session, order in court session, ensure order in the court session.